

de Laveleye werd bereid gevonden om mee te werken aan Leopolds pr-machine. De man had een smetteloze reputatie als wetenschapper. Vanwege zijn liberale economische overtuigingen verdacht niemand hem van sympathie voor kolonisatieplannen. En dat klopte ook. De Laveleye was hoegenaamd niet van zin om het pad te helpen effenen voor een Belgisch kolonisatieproject. Maar hij deed het wel. Kort na de conferentie schreef hij een boek waarin hij opnieuw Leopolds project op een bijzonder flatterende wijze afschilderde. 'Wat zo mooi is in de doelstelling van de conferentie van Brussel is dat het er niet om te doen is om Afrika met geweld te veroveren ten voordele van één enkele staat, maar deze reusachtige regio met vrede en handel op te nemen in de grote stroom van de beschaving, en dit ten voordele van de gehele mensheid.'¹⁵¹ Maar noch de Laveleye, noch Greindl, noch Lambermont of de andere mannen van de koning waren natuurlijk in staat om in Afrika zelf aan de slag te gaan. Daarvoor was de koning dringend op zoek naar een handlanger die van wanten wist.

16

Stanley

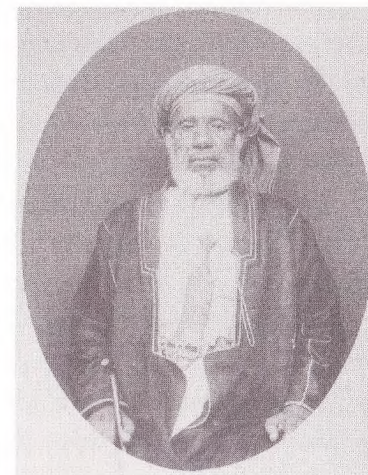
Henry Morton Stanley (1841-1904).
(Foto door Émile Reutlinger, circa 1884)

In de lente van 1872 hadden de telegraaflijnen in alle belangrijke hoofdsteden ter wereld roodheet gestaan van ophefmakende berichten uit Afrika. De zoekgeraakte dokter Livingstone was eindelijk teruggevonden. Jarenlang was er niets meer vernomen van de ontdekkingsreiziger. Livingstone had intussen de status van Britse nationale held bereikt. Diep in het Afrikaanse binnenland was hij eindelijk teruggevonden door een andere ontdekkingsreiziger. Het was Henry Morton Stanley, die eigenlijk John Rowlands heette. In zijn vorige leven had hij geen spoor van betekenis nagelaten, behalve dan enkele half mislukte oplichterijen. Zo liet hij zich bijvoorbeeld doorgaan voor een Amerikaanse journalist. In werkelijkheid was

Rowlands geen van beide. Zijn geboorteplaats was een gehucht in Wales en zijn bezigheden leunden vaak dichterbij leegloperij dan journalistiek. Maar de man wist zichzelf opnieuw uit te vinden als Stanley, een naam die hij beter vond klinken. En klinken zou hij. Van de krant *The New York Herald* kreeg hij als reporter de opdracht om Livingstone op te sporen. Na een zoektocht van vier maanden was hij eindelijk in staat om aan de oever van het Tanganyikameer een blanke man toe te spreken met de woorden die hem wereldberoemd zouden maken: 'Dr. Livingstone, I presume?' Toen het nieuws over Stanley tot de beschaaft wereld was doorgedrongen, had Leopold II met een visadempje elk nieuwtje afgewacht en alles vernomen wat er bekend was over het bijzondere avontuur. Heroïsche verhalen deden de ronde. Stanley was de enige blanke overlevende van de expeditie. Twee andere blanken waren omgekomen. Hun konvooi was in aanraking gekomen met Arabische slavenhandelaars en aangevallen door wilde dieren. Meterslange krokodillen hadden gillende zwarte dragers meegesleurd en anderen de benen afgebeten toen ze door de moerasen waadden. Onverklaarbare ziektes hadden ten slotte het tragische gezelschap haast uitgeroeid. Maar Stanleys missie was geslaagd. Een fenomenale prestatie. Leopold II besloot dat hij deze onverschrokken vrijbuiters in de gaten zou houden.

In 1874 werd bekend dat Stanley zelf aan een eigen grote ontdekkingsreis naar Oost- en Midden-Afrika begon. Het was een Brits-Amerikaanse onderneming. Drie jaar zou zijn tocht duren. Vanuit Zanzibar reisde hij eerst naar het Victoriameer en het Tanganyikameer. Met zijn gebruikelijke doortastendheid hield Stanley vijandige stammen van zich af. Maar naarmate hij westwaarts trok, kreeg hij met serieuzere klanten te maken: de troepen van Tippu Tip, een beruchte slavenhandelaar. Ze bereikten een akkoord. Tegen de betaling van 5000 dollar verleende Tippu Tip Stanleys konvooi doorgang en begeleidde en beschermde hem tot diep in Afrika. Met een duizendkoppige troepenmacht volgden ze de Lulaba, waarvan werd verondersteld dat dit de bron van de Nijl was. In werkelijkheid was hij

op de Congostroom gestuit. In zijn kielzog sleurde hij een legertje mee van bijna vierhonderd mensen. De meesten waren inheemse dragers. Die sjouwden door de jungle met 20.000 kilogram wapens en munitie, materiaal en handelswaar die onderweg geruild konden worden voor voedsel. Onderweg was de colonne bijna een kilometer lang. Stanley had de nieuwste generatie geweren bij zich, alsook een olifantengeweer, waarmee exploderende kogels op groot wild werden afgeschoten, soms ook op menselijke belagers. Stammen die de doortocht van het konvooi iets in de weg wilden leggen, ervoerden al vlug hoe vernietigend de Europese wapens konden zijn. Stanley had niet de gewoonte om een veldslagje uit de weg te gaan, zeker als de tegenstander slechts over speren en pijlen beschikte, of hooguit over een paar ouderwetse Arabische musketten. Zijn hardhandige entree in Midden-Afrika ging dan ook gepaard met de vernietiging van 28 grotere vestigingen en nog enkele tientallen dorpen. Meestal vonden de gevechten plaats bij meren en rivieren. Een deel van het gezelschap verplaatste zich met een paar kano's en een twaalf meter lang schip, de *Lady Alice*. Vanaf dat vaartuig legde Stanley zijn wil op

Mohammad bin Hamed ofwel Tippu Tip (1830-1905) was een wreedaardige heerser en slavenhandelaar uit Zanzibar.

(Zilvergelatinedruk, E.C. Dias, circa 1890)

aan de naburige inboorlingen. Bijvoorbeeld bij het Tanganyikameer, waar 'het strand vol woestelingen stond die ons beledigingen toeschreeuwden. We merkten dat we gevolgd werden door enkele kano's van waaruit bedreigd werd met speren. Ik opende het vuur met mijn Winchesterpeteergeweer. Zes schoten en vier doden later was het afgelopen met de herrie.'

In de laatste maanden voordat Stanleys gezelschap eindelijk in Boma opdaagde, had Leopold in Laken elke dag de kranten en tijdschriften nageplozen op nieuws over de expeditie. Op een dag was het zover. *The Daily Telegraph* had een bericht ontvangen van Stanley, met wie de krant een exclusief contract had om zijn verhalen te publiceren. Wat Leopold las, deed hem opveren uit zijn stoel. Precies 999 dagen na zijn vertrek uit Zanzibar was Stanley aangekomen bij een Portugese handelspost bij de monding van de Congo. Tot zijn eigen verbaasde vreugde bleek toen dat hij de stroom tot aan de oceaan was gevolgd. Hij had het hele continent van oost naar west doorkruist. Tegen de tijd dat de overlevenden de stad Boma bereikten, waren ze uitgeput en ziek. Velen waren in shock en zouden sterfen nog voordat ze huiswaarts konden keren. Van de 356 mannen waarmee de expeditie van start was gegaan, bleven er slechts 114 in leven. Wederom was Stanley de enige van een select groepje van vier Europeanen die de tocht kon navertellen. Bovendien had hij tijdens zijn ongelooflijke reis het grootste aardrijkskundige vraagstuk van dat moment opgelost: de Lualaba, waarvan Livingstone nog had vermoed dat het de Boven-Nijl was, bleek niets minder dan de bronrivier van de Congo te zijn. Met gespannen aandacht las Leopold elk woord. Opnieuw zag hij in Stanleys wedervaren een bevestiging dat de Congostroom de grote commerciële ader kon worden waarvan hij zo lang had gedroomd. Bovendien had Stanley bewezen dat de westelijke toegangsweg naar Midden-Afrika via de monding van de Congo geen onoverkomelijke hindernis vormde. Meteen stuurde hij de ontdekkingsreiziger een telegram met gelukwensen. Voortaan miste Leopold geen letter meer over Stanley. Ook Stanleys triomfan-

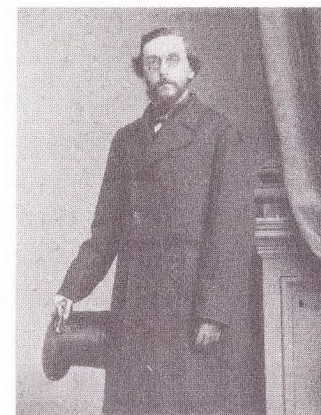
telijke aankomst in Kaapstad en Caïro en andere tussenstops richting Engeland volgde hij tot in de geringste details. Hoe meer Stanley werd gevierd als een van de grootste ontdekkingsreizigers uit de geschiedenis, hoe meer hij Leopold fascineerde. Tegelijk verbaasde de koning zich erover dat het gebied dat Stanley had doorkruist en in kaart had gebracht, Midden-Afrika, op een of andere onverklaarbare wijze nog steeds door niemand opgeëist werd. Al zijn vorige overzeese strevingen waren systematisch gedwarsboemd door de grote mogendheden. Maar Congo bood blijkbaar het voordeel van zo goed als onontdekt te zijn. Het lag gerieflijk ver voorbij de horizon van de grootmachten. Van nu af aan was het rotsvaste middelpunt van zijn overtuigingen dat in Congo zijn grote kans lag. En dat Stanley de man was die hij nodig had. Leopold gaf baron Solvyns, de Belgische ambassadeur in Londen, opdracht om hem op de hoogte te houden over elk nieuwtje aangaande Stanley. Gebruikmakend van het onschuldig ogende alibi van de AIA begon hij zijn doelwit te benaderen. Leopolds geheime instructies aan Solvyns, gedateerd op 17 november 1877, wierpen voor het eerst een helder licht op zijn plannen. De koning begon Stanley te omschrijven als 'de grote reiziger die ik in mijn dromen zie als een Belgische Gordon Pasha'. Vervolgens drukte hij zijn vrees uit dat de Engelsen 'onze inspanningen kunnen dwarsbomen door geheel Midden-Afrika in handen te nemen. Wij moeten voorzichtig, behendig en snel zijn in onze aanpak. Ik wil niet het risico lopen de Engelsen te beledigen of een uitgelezen kans te verspelen om voor onszelf een stuk van die schitterende Afrikaanse taart veilig te stellen.'¹⁵² De brief aan Solvyns bevatte een duidelijk stappenplan en vervolgde: 'In het kort wil ik: 1) Stanley ontmoeten. 2) Als Stanley mij bevalt, zal ik geld voor hem inzamelen om een grondige verkenning mogelijk te maken van een aantal gebieden aan de Congo en zijn zijrivieren, en om daar posten op te richten. 3) Voor zover de omstandigheden dat toestaan, zal ik proberen deze posten om te vormen tot een soort Belgische nederzettingen of tot water- of landstations die de onze zullen zijn. Ik denk dat wanneer ik Stanley in het openbaar de taak toevertrouw om namens mij het

bestuur over een gedeelte van Afrika over te nemen, de Engelsen mij zullen tegenhouden. Als ik hen consulteer zullen ze mij eveneens willen stoppen. Daarom denk ik er goed aan te doen Stanley eerst met een verkenningsoopdracht te belasten die niemand ontstemt, te zorgen voor een aantal posten in die regio en een centraal gezag daarover, dat we later kunnen uitwerken zodra Europa en Afrika gewend zijn geraakt aan onze 'aanspraken' op Congo. De posten die Stanley opricht, zullen vrij ter beschikking staan van de internationale associatie die zich hopelijk zal ontwikkelen.'¹⁵³ De woorden van een man die niet over één nacht ijs ging.

Terwijl vanuit Laken nu het ene telegram na het andere werd verstuurd, bedachten Leopold en zijn getrouwen een plan om Stanley naar Brussel te lokken. Op verschillende van Stanleys stopplaatsen vroeg de koning aan betrouwbare medestanders om de gevierde ontdekkingsreiziger warm te maken voor een ontmoeting in Brussel. Een uitgekookt maneuver was dat hij een Amerikaan inschakelde om diens vertrouwen te winnen. Het was de in Brussel verblijvende generaal Henry Shelton Sanford, de voormalige Amerikaanse ambassadeur. Een slimme keuze. Wie kon er meer indruk maken op de zich zo graag voor een Amerikaan uitgevende Stanley dan een prestigieuze 'landgenoot'? In de eerste dagen van 1878 riep Leopold zowel generaal Sanford als AIA-secretaris-generaal Greindl bij zich. Hij vertrouwde hun een geheime missie toe. Ze moesten ervoor zorgen dat Stanley eerst naar Brussel kwam voordat hij Londen aandeed. Leopold was aan de weet gekomen dat Stanley nog een tussenstop zou maken in Marseille, waar hem de zoveelste medaille op de borst zou worden gespeld tijdens nog maar eens een feestelijke viering. Op de avond van 13 januari 1878 kwam de exprestrein uit het Italiaanse havenstadje Brindisi aan in het station van Marseille. Een doodvermoeide Stanley werd er opgewacht door Leopolds afgezanten. Baron Greindl? Generaal Sanford? Het waren heren van stand. Stanley was onder de indruk. Maar niet overdonderd. Terwijl Stanley in Marseille even trachtte te bekomen van zijn avonturen, praatten Leopolds mannen

op hem in. Generaal Sanford bood hem aan om voor de AIA te komen werken. Stanley dacht dat beide heren op hun hoofd waren gevallen. 'Iemand die beseftte wat ik zopas had meegemaakt zou mijn terughoudendheid hebben begrepen om terug te keren naar die plekken van dood en verderf', zo herinnerde hij zich later. 'Mijn hele systeem was ontregeld.' Hij plukte even aan zijn snor en antwoordde met omzwachtelende beleefdheid dat hij 'te ziek en te uitgeput was om er nog maar aan te denken om de leiding van een nieuwe expeditie te nemen'.¹⁵⁴ Allicht waren zijn gedachten al in Londen. Hij hoopte en verwachtte daar belast te worden met grootse projecten ter meerdere eer en glorie van het 'British Empire' en van zichzelf. De heren werden bedankt voor hun waardering en hun genereuze aanbod. Met lede ogen zagen ze Stanley vervolgens richting Londen vertrekken, waar hij begon aan een omvattend programma van lezingen en interviews.

Toen Greindl hem in Laken op de hoogte bracht van de mislukking, kon koning Leopold weinig anders dan knarsetanden. Vanzelfsprekend gaf hij niet op. Als de Britten in het verleden hadden verzuimd

De rijke Amerikaanse diplomaat en zakenman Henry Shelton Sanford
(1823-1891).

(Foto door Mathew B. Brady, 1860)

om zich met Midden-Afrika in te laten, waarom zouden ze dat nu dan wel doen? De hoop werd niet begraven in Laken. Terecht, zo bleek. Ondanks Stanleys hooggespannen verwachtingen toonden de Britse gezagsdragers en zakenmensen zich weinig geïnteresseerd in de verre negorij die Congo in hun ogen was. Met zijn kleine lijf en zijn rode gezicht maakte Stanley geen overweldigende indruk op de *high society*. Koningin Victoria noemde hem 'a determined, ugly, little man – with a strong American twang'.¹⁵⁵ Dat speelde mee. In aardrijkskundig opzicht had hij bakens verlegd, daarmee was iedereen het eens. Maar of het Congobekken ook geld zou opbrengen? Stanley kon niet ontkennen dat de transportmogelijkheden er nagenoeg nihil waren en dat de stromen er voortdurend werden onderbroken door onneembare watervallen en allerlei natuurlijke hindernissen, om van het klimaat en de aanvallen van vijandige stammen nog te zwijgen. Telkens opnieuw moest hij uitleggen hoe hij al die impedimenten dacht te overwinnen tijdens de bijna dagelijkse diners die hij had. Zelfs met Edward, prins van Wales, had hij een audiëntie. Verstrooid hoorde de prins hem aan. Het enige wat Stanley van dit onderhoud zou bijblijven, was dat de prins een opmerking had gemaakt over het hoogst betreurenswaardige feit dat Stanley zijn decoraties op onreglementaire wijze op zijn veston had gespeld. 'Ik begrijp niets meer van die Engelsen', schreef de ontdekkingsreiziger. 'Ofwel verdenken ze me van eigenbelang, ofwel geloven ze niet in me.' Hij ving ook bot bij de Amerikanen, die het Congobekken te ver van hun bed achtten.

Van al die tegenslag was Leopold intussen op de hoogte. Hij bestookte baron Solvyns in Londen met vragen. Was Stanley ontmoedigd? Had hij medestanders in Londen? Hoe sterk waren die? Maanden van ongemakkelijk wachten verliepen. Leopolds broodschrijvers raadpleegden het ene artikel na het andere in de gezaghebbende aardrijkskundige tijdschriften en drongen erop aan dat de mogendheden de Congomonding tot neutraal gebied zouden uitroepen. Maar Leopold wist dat de sleutel in de handen van Stanley lag. Opnieuw stuurde hij generaal Sanford op pad met een uitgekiende missie. Hij moest de

ontdekkingsreiziger ten dis vragen in een chic Londens hotel. Tijdens de lunch diende hij langs de neus weg het – verzonnen – nieuwtje te vertellen dat Leopold II intussen al met een andere ontdekkingsreiziger onderhandelde over Congo. 'Stanley zal schrikken en toehappen', had Leopold voorspeld. Van mensenkennis gesproken. Beroofd van zijn illusies dat de Angelsaksische wereld hem in de armen zou sluiten, aanvaardde Stanley nog geen week later de uitnodiging om naar Brussel te komen. Op 10 juni 1878 stapte hij aan boord van een stoomschip met bestemming Oostende. De volgende dag, op 11 juni, behaalden de liberalen een grote verkiezingsoverwinning. De katholieke regering-Malou I trad af en ervoor in de plaats kwam een liberale regering, weer onder leiding van Frère-Orban. Weldra zou Leopold te maken krijgen met hevige politieke en levensbeschouwelijke conflicten in zijn land. Maar eerst stond Stanley op het programma. Niet iedereen in Leopolds entourage was enthousiast. AIA-secretaris-generaal Greindl waarschuwde zijn baas ervoor dat al die moeite misschien vergeefs was omdat België niet zou meewerken met de onderneming van zijn koning. 'Mettertijd zal de onderneming onder de gegeven omstandigheden zowel de jure als de facto Belgisch worden. Het is raadzaam zeker in het begin de handel onder internationale vlag doorgang te laten vinden. Het koloniale concept stuit nog altijd op grote weerstand in België, waar de herinnering aan onze onfortuinlijke pogingen nog niet is uitgewist'.¹⁵⁶ Het dringende advies kwam in dovemansoren terecht. Tegenstand was niet iets wat Leopold II afschrikte. Voor elk probleem bestond een oplossing. Maar eerst moest hij Stanley over de brug krijgen.

Leopold ontving Stanley met zoveel egards dat de paleismuren erbij leken te trillen. Hoewel de zevenendertigjarige Stanley inmiddels een planetaire beroemdheid was, die wereldwijd bestsellers verkocht, was hij toch blij met de invitatie. Het Koninklijk Paleis en vooral zijn bewoner imponeerden hem. Hij was meer dan een kop kleiner dan zijn gastheer en zijn Frans was belabberd. Al tijdens hun eerste gesprek stelde de koning zijn gast op zijn gemak. Hij voerde de con-

versatie in vloeiend Engels. Beide mannen fouilleerden elkaars persoonlijkheid. Leopolds opbruisende natuur maakte werkelijk indruk op de ontdekkingsreiziger. Ook bij Leopold klikte het meteen. Zijn gast had iets geëtaleerds wat hem beviel. Hij straalde een brutaal, haast boers gezag uit. Een man die de gloed in de ogen kreeg als hij vertelde over aanstormende zwarte krijgers die schreeuwend uit de jungle opdoken en die hij vervolgens uit het veld had gemaaid met zijn Winchestergeweren. Anders dan Cameron leek Stanley echt de doordouwer die Leopold nodig had. Geen idealist, maar een huurling wiens ambitie het was om grote daden te stellen ten bate van de vooruitgang en zichzelf. Het gesprek handelde niet over prachtige vergezichten of wilde watervallen. In hoofdzaak wilde Leopold meer horen over Stanleys strategische bevindingen. De ontdekkingsreiziger legde uit dat hij de inheemse stammen alleen vertrouwde als hij ze in het vizier van zijn geweer kon zien. Maar je had ze wel nodig om aan voedsel te komen in ruil voor stoffen of kleine geschenken. Hij legde de vorst twee van zijn voornaamste conclusies voor. De inboorlingen konden irritant zijn, maar een echt militaire bedreiging vormden ze niet voor een goed uitgeruste Europese strijdmacht. Zijn tweede vaststelling was dat hij langs de hele Congostroom geen spoor van een staatsmacht had gezien waarmee men af te rekenen zou hebben. De luttele vorstendommen die hij had ontdekt waren te verwaarlozen als publieke macht. Wat niet helemaal overeenstemde met de realiteit. In Midden-Afrika bestonden wel degelijk complexere staatsstructuren. Maar heel anders dan in Europa. Stanley zag ze niet. Iedereen leek een andere taal te spreken, zeer verschillende etnische groepen stonden elkaar naar het leven, en van politieke samenhang was geen sprake. Met zo'n versplinterde oppositie was de verovering van de Congoregio zeker een haalbare kaart. Leopold luisterde met toenemende aandacht. Hij deed nog meer dan dat. Stanley kwam hem voor als een man die voortdurend behoefte had aan complimentjes en vooral aan geld. Vlotjes zou de Belgische koning die gevoeligheden bespelen. Hij toonde zijn bewondering, prees zijn gast de hemel in voor wat die had verwezenlijkt, en vroeg hem om het

in zijn naam nog eens over te doen. Stanley voelde zich gestreeld in zijn deskundigheid. Niemand in Londen had hem zo gewaardeerd. Na hun onderhoud keerde hij terug naar Engeland en de stad waar niemand in zijn visie geloofde. Maar van nu af aan bleef hij in nauw contact staan met zijn nieuwe Belgische kennis.

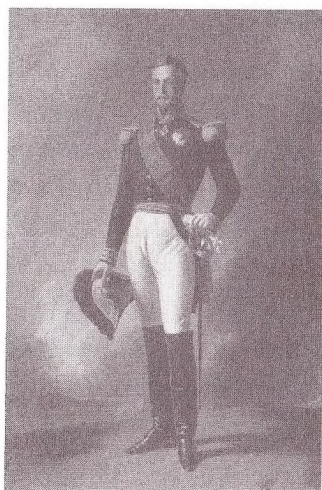
Intussen stond Leopolds entourage onder hoogspanning. Met name zijn echtgenote. Koningin Marie Henriette voelde de onweerstaanbare behoefte om gerustgesteld te worden. Een behoefte waaraan niet werd voldaan. Op een avond had haar man er bij het avondeten zo afwezig bij gezeten dat ze iets deed wat niet tot de gebruiken van het echtpaar behoorde. Ze bekritiseerde hem. Toen ze na het diner de koffie namen in het salon, liep de koning te ijsberen, met de blik op oneindig. Hij had zijn stekels opgezet. Maar voor een keer was ze niet onder de indruk. Kwaad zette ze haar kopje neer. De serviesstukken op het zilveren schenkblad rinkelden alarmerend. 'Uw Congo gaat ons nog te gronde richten. Of niet soms?' Leopold, de egel, ging in het defensief. Hij liet de vraag zo lang onbeantwoord dat zijn vrouw zich zal hebben afgevraagd of die wel zijn brein was binnengedrongen. Daar liet ze het niet bij. Buiten het medeweten van de koning had Marie Henriette op 2 oktober een vertrouwelijk gesprek met AIA-baas Jules Greindl. Er werd over centen gesproken, met name over het familiefortuin dat Leopold begon te spenderen aan zijn overzeese plannen. De volgende dag klom de koningin in haar pen. Ze schreef een brief aan de enige man die nog invloed had op haar echtgenoot: baron Goffinet. Dat die niet werd verondersteld alles te verklappen aan zijn baas, bleek uit haar eerste woord: 'Confidentiel'. Ze gewaagde van haar ontmoeting met Greindl. 'Madame, de koning ruïneert zich!' had Greindl gewaarschuwd. Hij vertelde haar over de nieuwe opdracht die Stanley had gekregen, en over de enorme geldsommen die Leopold uitgaf om propaganda te maken voor zijn Afrikaanse avontuur. 'Geen enkel fortuin zou bestand zijn tegen wat hij aan het doen is', had Greindl haar toevertrouwd. Of de koningin dat kon verhinderen? Of ze iemand kende die hem tot rede

kon brengen? 'Madame, we moeten dat stoppen! Ik kan niets meer doen. Voortdurend heb ik meningsverschillen met Zijne Majesteit. Maar achter mijn rug handelt hij met schurken. Ik zou er gek van worden! De koning ruïneert zich, hij ruïneert zich recht de armoede in.' Waarop Greindl tranen plengde. De koningin vroeg hem wat er dan moest gebeuren. Greindl schonk haar slechts de ongelukkige blik van iemand die zich ook maar naar de grillen van zijn onredelijke chef had te schikken. Hij smeekte de koningin hem niet te verraden bij de koning. Marie Henriette was geschokt. Aan Adrien Goffinet schreef ze onomwonden dat haar man een dwaas was: 'Ik denk er goed aan te doen u dit te zeggen. Een moeder moet aan haar kinderen denken en ik heb geen persoonlijk fortuin. Kunt u niet de koning benaderen en hem dit op het hart drukken? Hem erop wijzen wat zijn positie in dit land zou worden als hij zich met deze dwaze hersenschimmen te gronde zou richten? Ik laat deze vertrouwelijke mededeling in uw bedreven handen. Maar dat de koning toch niet vermoede dat de arme Greindl hierachter zit! Ikzelf wil de storm wel trotseren, maar ik wil tot elke prijs dat hij gespaard wordt.'¹⁵⁷

Of Goffinet de grote baas over al dit gekonkel inlichtte, laat zich raden. Maar eigenlijk was dat ook niet nodig. Want Greindl deed zichzelf de das om. De intimus van de koning kreeg last van zijn geweten. Hij wilde klaarheid en vroeg zijn baas om een onderhoud. Hoe, vroeg hij de koning in mei, zou men Stanley kunnen laten tekenen voor een expeditie die formeel onder auspiciën van de AIA stond, zonder dat het uitvoerend comité van de AIA van tevoren was ingelicht? Het was een kwestie die zijn baas even irrelevant vond als de AIA zelf. Greindl vroeg zich openlijk af of Leopolds heimelijke voorbereidingen spoorden met de geest en de letter van wat op de Geografische Conferentie van Brussel was afgesproken. Internationale samenwerking? Filantropische acties? Greindl zag ze niet meer. Een korte wijl rustten Leopolds blauwe ogen op zijn jeugdvriend. Toen draaide hij zich om en liep weg. Vanaf die dag werd Greindl compleet genegeerd. Dat kon hij echter niet doen met zijn eigen

familie. Gealarmeerd tot in de hoogste graad wenste de koningin dat een familieraad werd belegd. Leopold had zo zijn eigen idee over de betekenis van het begrip 'raad'. Niet van zin om zich voor een vierschaar te begeven, liet hij de koninklijken een voor een in zijn werkkamer verschijnen. De eerste was zijn broer Philippe. Terwijl de anderen in de antichambre wachtten, konden ze het geraas door de deuren horen. Vuisten sloegen op tafel. Het waren niet die van de graaf van Vlaanderen. Die stond vlugger buiten dan hij naar binnen gegaan was. 'Niets aan te doen! C'est terrible!' zei hij met bevende stem. Men liet het er niet bij zitten. Even later beraadde de familie zich opnieuw. Niet voordat men eerst hulp van buitenaf had ingeroepen in de vorm van de hertog van Aumale. Dat was niet de eerste de beste. Van Aumale kon bogen op koninklijk bloed. Zijn officiële naam was Henri d'Orléans. Hij was de zoon van Louis-Philippe, de laatste Franse koning en daarenboven de broer van Leopolds moeder Louise. Tegelijk was hij persmagnaat, bezitter van een kolossaal fortuin, eigenaar van het prachtige zeventiende-eeuwse kasteel van Chantilly en, niet onbelangrijk, drager van het Grootkruis van de Leopoldsorde. Kortom, een man van stand zoals Leopold die graag zag komen. Verwachtingsvol maar ongerust sloegen Marie Henriette en de andere leden van de familie hem gade toen hij bij Leopold binnenstapte. Geroep noch getier viel te vernemen. Dat was, naar algemene bevinding, een goed teken. Toen ten slotte de deur openzwaaide en de kale kop van van Aumale verscheen, straalde die niets dan tevredenheid uit. 'Heeft hij het begrepen?' vroeg iemand met de stem van de hoop. Waarop Aumale antwoordde: 'Zijn zaken staan er helemaal niet zo slecht voor. Ik heb zopas ettelijke miljoenen in zijn ondernemingen geïnvesteerd.'¹⁵⁸

De hertog van Aumale was lang niet de enige die een financieel risico wilde nemen met Leopold. Begin november bracht Stanley opnieuw een bezoek aan het Koninklijk Paleis van Brussel. 'Ik herkende daar personen van meer of minder aanzien in de financiële en commerciële wereld uit Engeland, Duitsland, Frankrijk, België

Henri d'Orléans, hertog van Aumale (1822-1897) bezat een kolossaal fortuin en durfde stevig wat geld te investeren in Leopolds ondernemingen.

(Olieverf op doek door Franz Xaver Winterhalter)

en Nederland', schreef hij in zijn memoires.¹⁵⁹ Dat was ook nodig. Stanley had Leopold een geweldig maar duur plan aangepreut. Wat Stanley voorstelde, was niets meer of minder dan de openlegging van het complete Congogebied. Daarvoor moest een spoorlijn worden aangelegd. Alleen op die manier konden ze het onbevaarbare deel van de Congo omzeilen, waar Stanley vroeger op reusachtige, levensgevaarlijke watervallen was gestuit. Op de bovenloop, waar scheepvaart weer mogelijk was, moesten handelsstations worden geopend die door stoomboten bediend zouden worden. Dit ging Leopolds mogelijkheden te boven. Dus kwamen de vrienden eraan te pas. Een van de grote namen was bankier Lambert. Maar in het rode pluche van Leopolds officiële salon nestelden zich ook de Schotse magnaat William Mackinnon, een van de grootste reders ter wereld en een oude bondgenoot van Leopold, iemand van de Nederlandse Afrikaanse Handelsvereniging, die al gevestigd was aan de monding van de rivier, en James Hutton, een katoenhandelaar uit Manchester

met belangen in Afrikaanse palmolie. Er werd gewikt en gewogen. Dit zou een onderneming worden waar geen van de betrokkenen ervaring mee had. Ze waren zich bewust van de mogelijkheden, maar ook van de risico's. Handeldrijven in Afrika was niet alleen ingewikkeld, maar grote winsten werden tot dan toe zelden behaald. Afschuwelijke wisselvalligheden deden zich voor. Aan de vraagzijde was het gedrag van de zwarte kopers bepaald grillig te noemen. De aanbodzijde schiep ook problemen. De toevoer van palmolie, palmpitten, aardnoten en koffie was onberekenbaar ten gevolge van misoogsten of natuurrampen. In zo'n geval was er krediet nodig, en krediet betekende vertrouwen en een solide reputatie. Dat laatste was iets wat Leopold II in overvloed had. Er werd een fonds opgericht om een expeditie uit te sturen, het Comité d'Études du Haut-Congo, kortweg CEHC. Bankier Lambert was de voornaamste geldschietster. Voorzitter werd kolonel Maximilien Strauch, een man die slechts tot leven kwam als hij de koning kon dienen. Dat deze laatste wederom achter de schermen aan de touwtjes trok, was overduidelijk. Een deel van het kapitaal, 450.000 frank, werd meteen gestort voor onmiddellijk gebruik.

Nog voor het jaar ten einde liep, kwamen ze tot een akkoord. Op 25 november kwam het gezelschap opnieuw samen ten paleize. Stanley zou terugkeren naar Congo, deze keer in opdracht van Leopold II. Die had hem voor niet minder dan vijf jaar onder contract gelegd. De ontdekkingsreiziger verdiende haakschoon 25.000 frank per jaar dat hij in Europa werkte en 50.000 frank (omgerekend nagenoeg 300.000 euro) per jaar in Afrika. Het was een herenloon voor die tijd. Maar Stanley, geen man die men gemakkelijk in het ootje nam, vond klaarblijkelijk wel dat er een geurtje zat aan de hele onderneming. Steeds ingewikkelder constructies waren ontstaan. Op geen enkel ogenblik kon hij achterhalen wie nu zijn eigenlijke opdrachtgever was: Leopold II, België, de AIA of het nog vagere CEHC. Van de AIA, die twee jaar eerder in Brussel onder algemeen applaus was opgericht, bleef niet veel meer over. Leopold deed alsof de AIA

nog steeds een werkende internationale organisatie was. Dat was een fictie. In feite hadden de Duitse en Franse comités er de brui aan gegeven. Het internationaal comité was nog één keer bijeengekomen in 1877, deed zijn eigen statuten geweld aan met de herverkiezing van Leopold als voorzitter, en liet vervolgens nooit meer van zich horen. Het uitvoerend comité bleef een sluimerend bestaan leiden. De teloorgang van de nationale comités geschiedde razendsnel. Maar het enige orgaan dat wel overleefde, was uitgerekend het Belgische comité. De AIA was niets meer geworden dan de mistbank, bedoeld om voor sterkere landen te verhullen dat de koning der Belgen de fundamenteën legde van een staat in Midden-Afrika. Want bij gebrek aan draagvlak in eigen land had Leopold besloten dat het Congolese avontuur in zijn naam moest gebeuren.

Daarom werd het volgende afgesproken. Stanley zou officieel voor twee opdrachtgevers werken. De eerste drie stations zouden worden opgericht namens de AIA, terwijl de handelsposten zouden worden opgericht voor het CEHC, het commercieel orgaan met zetel in België. In werkelijkheid ging Leopold ervan uit dat de zeltogende comités en bestuursraden van de AIA de zaken op hun beloop zouden laten. Bij gebrek aan bezwaren of tegenstand zouden in stilte dan alle stations onder zijn directe controle komen. Tot hij weer een nieuwe dekmantel om zijn project hing. Het pas opgerichte CEHC was naar zijn smaak nog net iets te transparant. Er waren immers nog andere aandeelhouders naast de koning en zijn stromannen. Toen een van hen, de Nederlandse 'Afrikaansche Handelsvereniging', zijn financiële verplichtingen niet nakwam, zag Leopold meteen zijn kans schoon. Dit was het moment om de zaken zelf stevig in de hand te nemen zonder de inspraak en tegenspraak van de zakenlui. Voortaan zou Stanley werken onder zijn instructies, al zou het grote publiek, dat trouwens nauwelijks weet had van het hele studiec comité, aannemen dat Stanley nog steeds opereerde in opdracht van de filantropische AIA. Een kluwen van jewelste. Precies zoals Leopold het graag zag.

Tijdens de jaarvergadering van het CEHC in november kregen de aandeelhouders te horen dat driekwart van het beginkapitaal was uitgegeven en dat de rest er ook aan zou geloven. Het was een dreun voor Leopolds handelsgenoten, waarvoor hij meteen een balsem klaar had. Hij stuurde bankier Léon Lambert uit met een voorstel: als de aandeelhouders ermee instemden het CEHC op te heffen, zou de koning hen teruggave van hun initiële investeringen garanderen en hun een voorkeursbehandeling geven bij alle handelsinitiatieven van de stations. Men moest gek zijn om dit aanbod te negeren. Dus werd het CEHC al na een jaar in vereffening gesteld. Aan de buitenwereld werd hierover met geen woord gerept. Wel zag in oktober 1882 alweer een nieuwe organisatie het daglicht. Het was de Association Internationale du Congo, of AIC. Opnieuw werd dit gremium bestuurd door Leopolds vertrouwelingen en bevriende zakenmensen, die allemaal een breed netwerk aanleverden. Achter de schermen was Leopold II de hoofdaandeelhouder. De vertakkingen van de nieuwe AIC liepen tot in de hoogste zakenkringen, het financiewezen, de politiek, het leger, maar ook naar de geografische en wetenschappelijke wereld. Het viel Stanley op dat de naam van deze nieuwe organisatie bijzonder veel leek op die van de AIA. Dat had Leopold doelbewust gedaan. Wie niet beter wist, leefde in de waan dat het om een en hetzelfde orgaan ging, het internationale genootschap van particuliere filantropen en geografen uit 1876. In werkelijkheid was de AIC honderd procent Belgisch, week ze helemaal af van de oorspronkelijke filantropische onderneming en stond ze deze keer volledig onder Leopolds controle. Hij nam het volledige toezicht op zich en financierde de zaak uit eigen vermogen: het fortuin dat hij van zijn ouders had geërfd, en geld dat hij had verdiend door slim te speculeren met aandelen van het Suezkanaal. AIA, AIC, CEHC – veel verwarrender kon deze organisatorische poppenkast niet worden. Daar school koninklijk opzet in. Leopold zei het met zoveel woorden tegen zijn acoliet Strauch: 'We moeten ervoor zorgen dat het niet al te duidelijk is dat de Association du Congo en de Association Africaine twee verschillende zaken zijn. Het publiek begrijpt dat niet. Het zal

ervan uitgaan dat er sprake is van twee fases, waarvan de eerste niet meer van belang is.¹⁶⁰ Zo slaagde hij erin het aureool van onbaatzuchtige filantropie en belangeloze studie van deze beide voorgangers met zich mee te dragen. Machiavelli had het niet beter kunnen bedenken.

Stanley ontdekte iets wat Greindl voor hem en vele anderen na hem begonnen in te zien: de ware plannen van Leopold werden verhuld in een web van verwarring, steeds wisselende organisaties en stromannen. De Afrikareiziger was verstandig genoeg om te begrijpen dat zijn opdrachtgever het exclusief Belgische karakter wilde verdoezelen. Dat zou vrijwel zeker stuiten op tegenstand, terwijl het project een veel betere kans maakte bij de publieke opinie als het zichzelf presenteerde als een internationale aangelegenheid. Niet dat Stanley van dit politieke schaakspel wakker lag. Zolang hij tenminste zijn geld zag. Hij vroeg dus om op voorhand uitbetaald te worden, wat Leopold zonder tegenpruttelen deed. Men kon het gerust een uiting van vooruitziend handelen noemen. Want hoe enthousiast Stanley ook kon praten over de Congo, hij wist dat het allerm minst vanzelfsprekend was dat een investeerder als Leopold hier gemakkelijk winst uit zou slepen. Vanaf het moment dat het akkoord beklonken was, zou de hele onderneming in een waas van verheimelijking worden gehuld. Niemand mocht weten wat er op til was, de Britten nog het minst. Toen Leopold in de zomer van 1879 een zeldzaam interview toestond aan een Belgisch dagblad, *L'Étoile Belge*, wist hij dat dit ook zou gepubliceerd worden in *The Whitehall Review*. Hij bevestigde dat de AIC nadacht over exploratie van Afrika, maar 'uitsluitend uit wetenschappelijk oogpunt'. Een leugen uiteraard.¹⁶¹ Ook liet de vorst nog steeds de Belgisch regering in het ongewisse. En dat zou lang zo blijven. Toen Stanley zich in februari 1879 inschepte op een stoomschip naar Afrika, deed hij dat dan ook onder een schuilnaam: Monsieur Henri.

Monsieur Henri voer per koopvaarder naar Suez. Daar ging hij aan boord van een ander schip, de Albion. Hier werd Henri weer gewoon

Stanley. Via het gloednieuwe Suezkanaal trok hij eerst naar Zanzibar, rekruteerde er een huurlingenlegertje en voer dan via de Rode en de Middellandse Zee om Afrika heen naar de monding van de Congo. Maar eerst had hij nog een laatste contact met zijn opdrachtgever. De afspraak was gepland in Gibraltar. Daar zou Stanley zijn definitieve instructies krijgen. Hij mocht er met niemand over spreken en zelfs zijn familie niet inlichten dat hij voor de afreis nog even in Gibraltar aan wal zou gaan. De ontdekkingsreiziger beseftte maar al te goed dat zijn opdracht top secret was. In typische leopoldiaanse stijl, als in een spionageverhaal dus, moest Monsieur Henri op 7 juli 1879 logies nemen in een hotel, waar hij diende te wachten op Leopolds gezant. Een geheime rendez-vous in een hotelkamer. Daar daagde kolonel Strauch op. Die bleek intussen niet alleen voorzitter van het CEHC te zijn. Leopold had de dienstbare kolonel ook gebombardeerd tot secretaris-generaal van de AIA, in plaats van de in ongenade gevallen Greindl, van wie intussen nergens meer iets te bekennen viel. Blijkbaar had de gewetensbezwaarde Greindl het vertrouwen van de grote chef verloren. Die had hem naar een zijspoor gerangeerd, als zijn Belgisch gezant in Mexico.

Voor het eerst kreeg Stanley in Gibraltar nu een volledig inzicht in het ware doel van zijn expeditie. Leopold vroeg hem een basis te bouwen aan de monding van de Congo en dan een weg aan te leggen waarlangs gedemonteerde stoomschepen – feitelijk niets meer dan bootjes met een kachelpijp – konden worden gedragen. Verder stroomopwaarts zouden ze worden ingezet in binnenlandse delen van de Congostroom. Al zijn inspanningen moesten gericht zijn op de private ontginning van het Congobekken. Hij kreeg instructies om in alle discretie zo veel mogelijk grond op te kopen door verdragen te sluiten met de stamhoofden en er posten te vestigen. 'Het is nogal wies dat hij onder het mom van de AIA hoopt om Congo in Belgische handen te krijgen', tekende Stanley onomwonden op.¹⁶² Stanley had al voor hetere vuren gestaan. Maar dat was niet alles. Strauchs nadere toelichting bracht hem toch enigszins van de wijs. Van hem

werd verlangd om de basis te leggen voor een soevereine staat. Misschien wel met Leopold II als vorst, al was dat op dat ogenblik voor de koning zelf nog geen uitgemaakte zaak. Stanley beseftte dat zijn opdracht gelijkstond met het werpen van een fakkel in een munitie-depot. Maar Strauch trok nog een extra rookgordijn op. De nieuwe staat zou aan de wereld worden voorgesteld als een confederatie van Vrije Negerrepublieken. Stanley toonde zich geschokt. Hij beschouwde zo'n 'negerstaat' als een vorm van dom idealisme. Naar zijn inzicht moest eerst gewerkt worden aan de stations en de binnenlandse bases, en pas dan aan een verbond van Afrikanen. De plaatselijke bevolking was, naar zijn mening, veel te primitief om betrokken te worden bij projecten gericht op een politieke unie. Strauch stelde hem op zijn gemak en las Leopolds instructies voor: 'Het gaat niet om Belgische kolonies. Het gaat om het oprichten van een nieuwe, zo groot mogelijke staat en om het bestuur daarvan. Het moet duidelijk zijn dat er in dit project geen sprake van kan zijn de negers ook maar de geringste vorm van politieke macht toe te kennen. Dat zou belachelijk zijn. De blanken, die de posten leiden, hebben alle macht in handen. Zij zijn de absolute leiders van deze stations, die worden bevolkt door vrije en bevrijde negers. Elk station moet zichzelf beschouwen als een kleine republiek. De leider, de blanke man die aan het hoofd staat, legt verantwoording af aan de directeur-generaal der handelsposten, die op zijn beurt verantwoording verschuldigd is aan de voorzitter van de Confederatie.' Het Comité d'Études zou de wetten ervan opstellen en de gouverneur benoemen, maar Strauch liet er geen twijfel over bestaan dat de werkzaamheden onder directe leiding van de koning zelf stonden. Leopold zou, 'als privépersoon', het staats-hoofd zijn.¹⁶³ Volgens Leopold bestonden er al voorbeelden. In alle ernst trok hij de vergelijking met Luxemburg, dat onafhankelijk en welvarend was, hoewel zijn groothertog ook koning van Nederland was. En met iets minder overtuiging citeerde hij ook Liberia, dat werd 'gevormd door Amerikaanse negers en het niet eens zo slecht doet'.¹⁶⁴ Daarmee was alles gezegd. Stanley ging terug aan boord van de Albion, die de steven naar Boma wendde. Nog steeds beseftte nie-

mand dat hij de benedenloop van de Congo zou gaan inpalmen voor rekening van enkele schijnfirma's die aangestuurd werden door de mistspuitende koning der Belgen.